

חינוך על קצה החרב

אודי כרמי

תקציר

באמצע שנות ה־60 נעשה ניסיון ראשון מסוגו בישראל להשתמש בענף ספורט אישי כאמצעי חינוכי וככלי לשילוב חברתי של צעירים מזרחיים. מיזם משותף של משרד החינוך, משרד העבודה, המועצה האזורית מרום הגליל וועדת הסיוף הארצית נועד להכשיר צעירים מהפריפריה לתפקיד מדריכי סיוף. השלב הראשון כלל הקמת "אקדמיה" להכשרת מדריכי סיוף. הנ"ל נפתחה במצודת "טיגארט" נטושה סמוך ליישוב שפר ועברה להיאחזות הנח"ל בירנית, שעל גבול הצפון. בשלב השני פתחו עשרות המדריכים שהוכשרו ב"אקדמיה" מועדונים ברחבי הגליל ותרמו לפיתוח הענף ולהעצמתם של אלפי צעירים. מאמר זה דן בניסיון להעצים את דימויים העצמי של צעירי הגליל באמצעות הסיוף ולהקנות להם מסורת לא־להם, קרי: הבנייה חברתית וחינוך באמצעות ענף ספורט אליטיסטי.

מילות מפתח: סיוף ככלי חינוכי, אקדמיה לסיוף, אינטגרציה חברתית, ערי פיתוח, פריפריה

מבוא

באמצע שנות ה־60 של המאה הקודמת כבש "דיבוק סיוף" את הגליל, ובעיקר את העיר צפת. תופעה זו הייתה מיוחדת במינה, משום שלאזור לא הייתה זיקה היסטורית לענף אריסטוקרטי זה, ולא השתרשה בו מסורת סיוף. במאמר הנוכחי נציג את התופעה, את היקפה, את הדמויות שיזמו אותה ואת הרעיון שהנחה אותן. זהו רעיון הקשור לתפקיד החברתי שהספורט עשוי למלא עבור קבוצות חברתיות המצויות בשולי החברה. מחקרים העוסקים בהיבטים חברתיים וחינוכיים של הספורט מצביעים על תרומתו לטיפוח מיומנויות וערכים בתחומים שונים ומגוונים, כמו הגינות, משמעת, גיבוש חברתי וגיבוש לאומי. בעיקר נטען בספרות המחקרית כי לספורט תפקיד חשוב בקידומה של האינטגרציה החברתית משום שהוא נתפס כמנגנון לניידות חברתית. שתי תכונות מרכזיות הקנו לו יכולת זו: היותו פתוח לכול (היותו "עיוור" מבחינת גיוס המשתתפים) והיותו בעל כללים אחידים (בן פורת, 2009, עמ' 93-102).

אחת ההנחות המקובלות הרווחות בקרב אנשי חינוך היא שהכללים הנהוגים במשחקי הספורט תורמים לעיצוב אישיות של הספורטאי. תרומה זו נקנית באמצעות תהליך של חברות (סוציאליזציה) (פייגין, 2004, עמ' 147; בן פורת, 2004, עמ' 181). זאת ועוד, העיסוק בספורט נחשב מועיל משום שהוא מאפשר לאדם העוסק בו לשחרר אנרגיה גופנית ונפשית ולנתב אגרסיות לאפיקים חיוביים (תיאוריית הקתריזיס – (Lorentz, 1966; Catharsis Theory) Jarvis, 1999; Parry, 198, pp. 205-224; DeWachter, 1987, pp. 17-29; Laker, 2002, pp. 1-14; יאור ושדה, 2011, עמ' 159; מחט-שמיר, סורדו וקסטלר-פלא, 2015, עמ' 563-580).

ענפי ספורט מקובלים פחות (כסיוף, למשל) עשויים להוות אמצעי יעיל לחינוך משום שהם מספקים לסובלים מבעיות הסתגלות טכניקות בלתי שגרתיות של התמודדות. נציין כי מחקרים

אחרים מטילים ספק בתוצרים החיוביים הנלווים לפעילות הספורטיבית בטענה כי אין להם אישוש מדעי, וכי למעשה מדובר במיתוס חסר בסיס אמפירי מוצק (לידור, 2009, עמ' 401-389; בן פורת, 2015, עמ' 23-42; Horne, A. Tomlinson, G. Whannel, 1999; פייגין, טלמור ואיתן, 2010, עמ' 494; Sipes, 1996, pp. 3-4; Hollowchak, 2003, p. 397; Lumer, 1995, pp. 78-84; Phillips, 1995, p. 5; Bushman, 2002, p. 730; Walseth, 2008, p. 1, 15; Walseth, 2006, p. 447, 460; Stoll, Reall, Bailey, 1998, pp. 1205-1210).

כך או אחרת, בשנות ה-50 נעשה בישראל ניסיון ראשון להשתמש בספורט כאמצעי לחברות. ארגוני הספורט, ובעיקר התאגדות "הפועל", יזמו קורסי מדריכים עבור העולים החדשים. ליוזמה זו היו שתי מטרות: האחת, קליטתם המוצלחת בארץ; והשנייה, גיוסם למחנה הפוליטי הרצוי לבעלי היוזמה (פורמן, 2008, עמ' 159-176). להוציא את הניסיון הזה, עד שנות ה-60 לא נבחנה האפשרות לחנך ולהעצים בני נוער באמצעות ענף ספורט מסוים. יש לציין כי מאמר זה ידון בניסיון המעשי הראשון שהתקיים בישראל להעצים נוער באמצעות ספורט אליטיסטי ואישי ולהגדיל באמצעותו את היקף פעילותו של הענף.

נדגיש עוד כי לא מדובר בענף ספורט "רגיל", אלא בענף יוקרתי בעל חותם אירופי מובהק – ענף ששמר על צביונו האליטיסטי והמתבדל גם אחרי "עלייתו ארצה". לכאורה, מדובר בתרבות פנאי זרה ורחוקה ממציאות החיים של צעירים בעיר פיתוח כצפת וביישובי העולים שבהם דן המאמר. תחילה נתאר את ערי הפיתוח שנוסדו בשנים הראשונות לקיומה של המדינה ונערוך היכרות קצרה עם ענף הסיוף. בהמשך נדון בתפקיד הסיוף בהבניית תודעה אליטיסטית של העולים באמצעות הסיוף ובאופן שבו הפך הענף האריסטוקרטי לענף פופולרי, יחסית.

מצוקת החינוך בערי הפיתוח ובצפת

עם בואם של עולי "העלייה ההמונית" בשנות ה-50 נוצרו פערים רבים בינם לבין האוכלוסייה הוותיקה. אחד הפערים המשמעותיים היה בתחום החינוך. פערים אלה נתגלו כבר בשנות ה-50 ויוחסו לארבעה גורמים עיקריים: א. מחסור במשאבים פיזיים, במורים מוכשרים ואמפתיים ובאסטרטגיות התערבות מתאימות; ב. מצוקה כלכלית ומצוקת דיור; ג. דלות הסביבה המשפחתית במשאבי השכלה ואי-שליטה בשפה העברית; ד. משבר תרבותי שנבע ממעבר מדפוסי קהילה ומשפחה מסורתיים לדפוסים מודרניים יותר. עם השנים נותרו הפערים בעינם, על כך יעידו מבחני הסקר שנערכו החל משנת 1955 במשך 18 שנים.

בראשית שנות ה-70 עדיין היה קיים פער גדול בין ילידי הארץ הוותיקים לבין צאצאיהם של העולים המזרחים (דר ודש, 1991, עמ' 164-186). הפער בלט במיוחד בערי הפיתוח הפזורות בפריפריה הישראלית. הרעיון להקים את ערי הפיתוח הועתק מדגמים שיישמו מתכננים שונים באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. בניגוד לתכנון המקורי, בישראל התמונה הייתה שונה. ערי פיתוח הוגדרו כיישוב עירוני, באזור פיתוח – שאינו מצוי במרחב ההשפעה המיידית של אחת הערים הגדולות – ושנועד לקליטת עולים (כהן, 1966, עמ' 117-131). ערי פיתוח אלה אמורות לשמש מרכזים של מתן שירותים לקהילות הכפריות הקטנות שבאזוריהן – הן בפתרונות דיור לגלי המהגרים הן לצורכי "פיזור האוכלוסייה".

עיר פיתוח הייתה דפוס מעבר ארעי שיועד להפוך לעיר "רגילה" לכל דבר, אלא שהן הוקמו

ללא תשתית כלכלית תומכת. לפיכך הן לא הפכו למרכזי תעשייה, הן נעדרו תשתיות חברתיות ושירותים קהילתיים והתקציבים שהופנו אליהן היו מעטים. כמו כן הן נאלצו להתחרות ביישובים חקלאיים ותיקים ולהתמודד בסביבה של מיעוטים, ולפיכך חסרו כוח משיכה עבור תושבי מרכז הארץ (אפרת, 2008, עמ' 128). שיטות יישובן לא תמיד התחשבו ברצונותיהן, בצורכיהן או בתרבותן, ורבות מהן הפכו לספקיות כוח עבודה זול ליישובים הסובבים אותן (גלעדי וגולן, 2001, עמ' 110-116; קימלינג, 1999, עמ' 167-208).

בשל כך סבלו ערי הפיתוח מבעיית נטישה. בעיה זו לא הייתה כמותית בלבד, אלא התאפיינה ב"סלקציה שלילית" – רבים מעוזבי הערים היו מהתושבים המשכילים יותר ביישוב. בין השנים 1965 ל-1968 מאזן ההגירה השלילי בערי הפיתוח בצפון היה הגבוה ביותר בארץ (יער והלר, 1877, עמ' 5); כשליש מאוכלוסיית ערי הפיתוח הגליליות התחלף מדי שלוש שנים. חלק מהאוכלוסייה שנשארה להתגורר ביישובים אלה מתואר על ידי חוקרים רבים כ"אוכלוסיית משקע", כלומר – תושבים שנשארו לגור בהם מכורח, בגלל היעדר חלופה טובה יותר (פרס והלר, 1975, עמ' 58).

משום שלאוכלוסייה האשכנזית, הוותיקה, היו אפשרויות רבות יותר ואמצעים רבים יותר לעבור למרכז הארץ, גרעין האוכלוסייה היציב בערי הפיתוח התבסס על בני עדות המזרח (יער והלר, 1977, עמ' 5) – בעיקר על יוצאי צפון אפריקה. אלה עלו זמן לא רב קודם לכן, והופנו לגליל ולנגב (שגב, 1984; כהן, 1966, עמ' 117-131). הנתונים לגבי ערי הפיתוח הצביעו על תמונה קשה: ההכנסה הממוצעת למשק בית הייתה 69% מממוצע ההכנסה הישראלי, רמת ההשכלה הייתה 70% מהממוצע הישראלי; האבטלה עמדה על 170% מהממוצע הארצי, ואחוז נזקקי הרווחה היה כ-200% מהממוצע הארצי (יפתחאל, 2005, עמ' 374).

המצב בתחום החינוך לא היה טוב יותר. החינוך בעיירות הפיתוח התאפיין ברמת הוראה נמוכה, ברמת הישגים נמוכה, בנשירה גבוהה וברמת ציפיות נמוכה מצד התלמידים (איילון, 1993, עמ' 382-401). בשתי הקדנציות שבהן כיהן שר החינוך זלמן ארן (1955-1960, 1963-1969), הוא קבע שבית הספר המקיף הוא הדגם בחינוך העל יסודי. לדגם זה, שנועד לשלב בין מקצועות עיוניים למעשיים, נצמד דימוי של מוסד חינוכי המשרת לרוב אוכלוסייה של עולים חדשים, בעלי רמת הכנסה נמוכה, המקופחים מבחינה חברתית. בית הספר העיוני נעשה סמל של ערים ותיקות ומבוססות – קרי, כאלה שאוכלוסייתן מושתתת על יוצאי אירופה (שמידע, 1987, עמ' 197).

רמת הציפיות הנמוכה היוותה קרקע נוחה להסללת צעירים מהפריפריה לחינוך מקצועי. ניסיונות שונים להעצים את הצעירים המזרחיים ולשפר את הישגיהם הלימודיים – כהזרמת משאבים לתלמידים "טעוני טיפוח" וכיישום מדיניות של "אינטגרציה" – לא הקטינו את הפערים ולעיתים אף העמיקו אותם (לוי, 2006 עמ' 181-188). ולראיה, אפילו בעשור השלישי ניכר פער גדול בין אוכלוסיית הוותיקים לבין בני הדור השני לעולים. בעוד ששיעורם של מזרחיים בגילאי 14-17 היה כ-50%, חלקם באוכלוסיית בית הספר התיכון העיוני היה כ-23%, ובכיתה י"ב הוא עמד על פחות מ-15% (צמרת, 2008, עמ' 72).

מצבה של צפת כ"עיר פיתוח" לא היה שונה בהרבה ממצבן של ערי פיתוח אחרות ברחבי המדינה, אף שלא נוסדה יש מאין, אלא התבססה על עיר קיימת בעלת היסטוריה עתיקה. בתום תקופת המנדט הבריטי על פלשתינה בשנת 1947, מנתה צפת כ-13,000 נפש. עם קום המדינה

נמלטה האוכלוסייה הערבית מהעיר ונותרו בה כ־1,500 יהודים בלבד (אפרת, 2002, עמ' 23-24; שור, 1983, עמ' 374). בשנת 1950 קיבלה העיר מעמד של עיר פיתוח, ואלפי עולים הופנו אליה. העיר שאפה להיות "בירת הגליל", אולם מעמדה ירד בשל ירידה בחשיבותה הביטחונית, ירידה בחוסנה הכלכלי ואיבוד משמעותה הדתית בעיני קבוצות יהודיות רבות. אוכלוסיית העיר מנתה עד סוף העשור הראשון למדינה כ־10,000 נפש (שחר, 1960, עמ' 260-250). למעלה ממחצית האוכלוסייה הייתה יוצאי ארצות אסיה ואפריקה. גודל האוכלוסייה והרכבה לא השתנה באופן משמעותי בעשור השני (זסלבסקי, 1970, עמ' 9-11). בשנות ה־60 הייתה העיר מוכת אבטלה. רוב פועליה התפרנסו מעבודות יזומות ודחק' (שילר, 2002, עמ' 12-11), ומספר הפועלים שעבדו בתעשייה עמד על 300 נפש בלבד.² ההכנסה החודשית הממוצעת של משפחת שכירים צפתית הייתה נמוכה ב־30% מזו של משפחת שכירים בארץ – 270 ל"י לעומת 373 ל"י. מצבם של העובדים העצמאיים היה דומה, בשל התלות בכושר הקנייה של הציבור. ניסיונות העירייה לפתות משקיעים בעיר נחלו כישלון חרוץ.³ על פי דיווח עיתונאי, המצב הכלכלי והחברתי הקודר של העיר הביא בשנת 1966 לעלייה של עשרות אחוזים בעבריינות נוער, בעוד שביישובים ותיקים במרכז הארץ חלה ירידה.⁴ מצבה העגום של העיר נגלה לראשונה לשופט אמנון כרמי בשנת 1965. בשנה זו מונה לכהונת שופט השלום בעיר ועבר להתגורר בה. מתוקף תפקידו הוא נחשף למצבם של צעירים מצפת ומסביבתה. כך תיאר את מה שראו עיניו:

צעירים, בני העלייה החדשה, ילידי ארצות אסיה וצפון אפריקה ברובם המכריע. אלה אינם אקדמאים, ואף לא בני אקדמאים. רובם ככולם בני דלת העם, יוצאי משפחות מרובות ילדים אשר ידעו דלות ועוני מיום היוולדם. הצעירים שבהם לומדים בבתי ספר יסודיים לפני הצהריים, ייתרם עובדים בכל מלאכה שנקרית לידיהם, וכולם הולכים בטל בשעות אחה"צ והערב (...). בעירות הקטנות הפזורות בגליל מסתובבים הצעירים בסמטאות הצרות או בכיכר העיריה, ומחפשים פורקן לאון וליצרים.⁵

כרמי, סייף מצטיין בעברו, שכיהן כיו"ר איגוד הסיוף הארצי, סבר שאפשר לעשות שימוש בענף הספורט האליטיסטי לחינוך ולהעצמת צעירים הנמצאים בפריפריה. הספורט, לתפיסתו, היה אמצעי יעיל להבניית התודעה. כרמי האמין כי העוסקים בענף ספורט אליטיסטי בעל היסטוריה מעמדית, עשויים להגיע משולי החברה אל מרכז. כדי להבין את תוכניתו של כרמי נערוך היכרות קצרה עם הענף.

¹ קול העם, 23 בפבר' 1960, עמ' 4.

² על המשמר, 19 ביולי 1961, עמ' 5.

³ הבקר, 13 במאי 1964, עמ' 3, 5.

⁴ דבר, 15 בפבר' 1967, עמ' 5.

⁵ אוסף כרמי, 1969, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

הסיוף - היכרות קצרה

הסיוף המודרני הוא צאצא של הדוקר. ריטואל זה שימש במשך כ-1,500 שנים פתרון מכובד ויוקרתי ליישוב מחלוקות בין בני אדם שהשתייכו לאליטה החברתית באירופה. עד תחילת המאה ה-20 נחשב הדוקר במדינות רבות באירופה לסמל סטטוס של "החברה הגבוהה", שראתה בו עיסוק בלעדי לה. יהודים באירופה נמשכו לעיסוק בדוקר מתוך שאיפה לטפס בסולם החברתי. כשהסיוף המודרני התגבש בתחילת המאה ה-20, הם נמשכו לעיסוק בו מאותה סיבה (כרמי, 2013, עמ' 17-48). הצלחתם של יהודים בסיוף היא תופעה שאין דומה לה באף ענף ספורט אחר. על כך יעידו 90 המדליות האולימפיות (מתוכן 47 מדליות זהב), שבהן זכו יהודים בענף הסיוף עבור ארצותיהם במשחקים אולימפיים - מפריז ועד סידני (2000) (Mayer, 2004, p. 229).

ראשוני הסייפים בארץ עלו מהונגריה בשנות ה-20 של המאה הקודמת בגל העלייה החמישית (1929-1939). נוספו עליהם עולים מגרמניה ומאוסטריה והרחיבו את שורות הענף. ואכן, רוב העוסקים בסיוף עד אמצע שנות ה-60 היו עולים ממרכז אירופה וצאצאיהם. אימוני הסיוף היו מסגרת חברתית יותר מאשר ספורט לשמו. פעילות הסיוף התקיימה בשלושה מרכזים: בחיפה, בתל אביב ובאוניברסיטה העברית בירושלים (כרמי, 2013, עמ' 6-27). מבין ענפי הספורט ש"עשו עלייה" לארץ ישראל אפשר לקבוע כי לסיוף היה החותם האירופי המובהק ביותר, וזאת לנוכח ההיסטוריה האריסטוקרטית שלו. כך למשל התלבושת בענף ספורט תובעני זה לא התאימה לאקלים החם בארץ. הסייפים לבשו בגדי מגן מרופדים ולראשם חבשו מסכת ברזל להגנה על הפנים. נציין כי תנאי האימון שהיו מקובלים באותם הימים לא כללו מיזוג אוויר כבימינו, ולכן נדרשה מידה רבה של דבקות בדפוסי תרבות ישנים.

רבים מהעולים היו משכילים, בעלי מקצועות חופשיים ואמידים. מבחינה זו לא חל שינוי במסורת האליטיסטית שאפיינה את הענף בגולה ובשנותיו הראשונות בארץ; הוא המשיך לצמוח בתוך בועה חברתית ותרבותית שלא שיקפה את התמורות העמוקות שחלו בחברה הישראלית מאז קום המדינה. הרוב המכריע של סייפי הארץ עלו מארצות אירופה, וכמעט 60% מהסייפים היו אקדמאים, כרבע מהם בעלי תואר דוקטור או בדרגת פרופסור. קרוב לוודאי שחלק ניכר מבעלי המקצועות החופשיים היו גם הם בעלי תואר אקדמי, אולם אין בידי מידע ודאי אודותיהם (כרמי, 2013, עמ' 137). באמצע שנות ה-60 נמנו עם סגל נבחרת ישראל בסיוף ארבעה רופאים ועו"ד: ד"ר ולדימיר ויבורסקי, ד"ר ערן כצנשטיין, ד"ר צורף, ד"ר דוד מנדס ועו"ד אמנון כרמי (לימים פרופ').⁶ ציון השכלתם האקדמית של הסייפים, שאותה רכשו במרוצת השנים, נועד להצביע על השתרשות הענף בארץ בקרב קבוצה מצומצמת ואליטיסטית, בדומה למגמת השתרשות באירופה. מועדון הסיוף של האוניברסיטה העברית מהווה דוגמה מובהקת לטענה זו. כמו באירופה, קיום אימוני הסיוף במוסד אקדמי, כאוניברסיטה העברית, הגדיר מראש את הרכב האוכלוסייה שעסקה בענף ואת האווירה ששררה באימונים. נציין, עם זאת, כי הרכב האוכלוסייה שעסקה בסיוף בתל אביב ובחיפה דמה לזה שפעל בירושלים, אף על פי שהפעילות לא התקיימה במוסד אקדמי ולמרות העובדה שהעיסוק בענף היה זמין, לכאורה, לכל אדם. כך, לנוכח האליטיזם שאפיין את הענף, יש לתמוה מה לענף ספורט מתבדל זה ולעיר פריפריאלית, מוכת אבטלה ופשע.

⁶ (ללא שם מחבר) (31 במאי 1964). הרכב אקדמאי. מעריב, עמ' 13.

סיוף כפתרון לנערים במצוקה

רשמיו של כרמי, כפי שצינו לעיל, הביאו אותו לרעיון כי אפשר לשלב בין שני יעדים: סיפוק חלופה לבטלה ולשוטטות והגדלה משמעותית של מספר המשתתפים בענף הסיוף. כדי ליישם את רעיונותיו הלכה למעשה כינס כרמי בחודש יוני 1965 את חברי ועדת הסיוף הארצית, שבראשה עמד. בישיבה זו העלה לראשונה את הרעיון לפתח את הסיוף בעיקר בעיירות פיתוח ובמושבי עולים בגליל ולהפכו לענף ספורט המוני.⁷ הגוף העיקרי שאליו פנתה הוועדה לצורך מימון תוכניותיה היה רשות הספורט, שפעלה במסגרת משרד החינוך. השופט כרמי פנה לראש הרשות, עשהאל בן-דוד, ושטח בפניו את תוכניתו לגבי ענף הסיוף וכן ביקשו להשתתף בעלויות שכר מאמנים וברכישת ציוד.⁸

הצעד הראשון בתוכנית היה לשלב צעירים מעיירות הפיתוח ב"מחנות עבודה וסיוף" שהתקיימו בקיבוצי הגליל. המחנות התקיימו במסגרת שיתוף פעולה של רשות הספורט עם התנועה הקיבוצית ומטרתם, כפי שהגדיר אותה כרמי, הייתה כפולה: "מקצועית וחינוכית-אזרחית. מקצועית – משמע: לימוד מרוכז של חומר בענף ספורט מסוים. חינוכית-אזרחית – משמע: חיי חברה במסגרת עבודה מסוימת".⁹ מחנות אלה היוו הזדמנות ראשונה לבחון באופן מעשי כיצד אפשר ליישם את רעיונותיו של כרמי.

סייפי נבחרת ישראל הופיעו בפני צעירים בעיר, הלהיבו אותם ועודדו אותם לצאת להרפתקה, שכללה התנסות בענף ספורט חדש, עבודה ובילויים.¹⁰ צעירים שהביעו התעניינות נשלחו לקיבוצים כרמיה, כנרת וכברי, שם התקיימו המחנות. האלופה הלאומית חנה איצקוביץ' מרמת גן מונתה למדריכה הראשית של הצעירים. סדר היום בשלושת המחנות היה דומה, וכלל עישוב כותנה, העמסת ארגזים, קטיף, מסיק וכדומה בשעות הבוקר, ואימוני סיוף מפרכים בשעות אחר הצהריים.¹¹

הניסיון להדביק את הצעירים ברוח חלוצית לא עלה יפה. שילובם של חניכים מזרחיים בעבודות חקלאיות בקיבוצים "אשכנזים" התברר ככפוי והחטיא את המטרה שלשמה נועדו המחנות. מחנות הסיוף היוו מיקרוקוסמוס של מפעל ההתיישבות החקלאי בשנות ה-50. העולים, שלא הגיעו אז למושבים מתוך הכרה אידיאולוגית, שילמו מחיר אישי וחברתי כבד על הניסיון להגשים באמצעותם את הרעיון הציוני. תנאי החיים היו ירודים למדי ותחושות המצוקה והקיפוח החריפו (גלעדי ושוורץ, 2001, עמ' 32). יו"ר הוועדה, שביקר במחנות "עבודה וסיוף", שמע מפי הצעירים כי אינם שבעי רצון מאורח החיים במחנות. בעיקר הם קבלו על כך שהקיבוץ, כביכול, מנצלם. כרמי דיווח למשרד החינוך:

מרבית החניכים אינם יוצאי תנועות נוער ואידיאלים והתנדבות רחוקים מתפיסתם. היעדר הכנה כפולה הביאה לידי כך שהם הרגישו עצמם, בצדק או

⁷ דו"ח פעילות של ועדת הסיוף, 16 ביוני 1966, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁸ כרמי אל חרמון, 1 באוג' 1966; כרמי אל בן-דוד, 22 ו-25 בספט' 1966, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁹ כרמי אל לביא, 7 בספט' 1966, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

¹⁰ אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

¹¹ שנתון סייף ישראל לשנת 1966, עמ' 12, אוסף כרמי, תיק שנתונים, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

**שלא בצדק, כמנוצלים ע"י הקיבוץ. נער קריית שמונה או חצור עושה לעצמו
חישוב פשוט – כמה היה מרוויח עבור עבודות חצי יום בחוץ, וכמה מעניק לו
הקיבוץ (במזון, בדיור וב"בילוי"), וברור שההפרש הינו שלילי. הסבר מתאים
עשוי להפיס את חשדותיו.¹²**

במחנות הבאים, המליץ כרמי בפני רכז המחנות, יוסף לביא, כי "יש לבדוק כדאיות ואפשרות ניהול קורסים במושבי עולים, עם כל ההשלכות החברתיות והאחרות (מיזוג גלויות, קליטת עלייה וכו') הכרוכות בכך".¹³ המלצות אלה לא יושמו משום שהיה זה הניסיון הראשון והאחרון לשלב עבודת אדמה וסיוף. פעילות הסיוף עברה לערי הפיתוח ולמושבי העולים בגליל – מקום מגוריהם של רבים מעולי צפון אפריקה.

70 הצעירים שהשתתפו במחנות היו מראשוני הסייפים ביישובי הפריפריה. בראשית השנה הצטרפו למועדונים שהוקמו ברחבי הגליל על ידי שלושה מאמנים שהובאו ממרכז הארץ. מועדון הסיוף הראשון הוקם בצפת. עיריית צפת מינתה את יעקב שפסק, מורה לספורט וכדורגלן מצליח בעבר, לרכז את פעילות הסיוף בעיר. בתוך כמה חודשי פעילות נעשה מועדון הסיוף הצפתי לגדול בארץ. ברחבי העיר נפתחו חמישה מועדוני סיוף, ובהם פעלו כ־160 סייפים. עיריית צפת ו"אגודת שוחרי הסיוף" נשאו בעלות הפעילות.¹⁴

אירועי סיוף רבים, שהתקיימו עד אז בחיפה, בתל אביב ובירושלים, עברו לצפת. לדוגמה, יום הסיוף הארצי, מפגשם השנתי של הסייפים הצעירים מכל רחבי הארץ, שהתקיים עד אז בחיפה, עבר משנת 1967 ואילך לצפת. הערייה העמידה את קולנוע צליל, אחד משני בתי הקולנוע שהיו בעיר, לרשות הוועדה המארגנת. משטרת צפת נערכה מבעוד מועד לקראת האירוע ההמוני. שוטרים וסדרנים ציפו לבאים בכניסה לעיר וכיוונו אותם למגרשי החנייה ולקולנוע שבו התקיים האירוע.¹⁵

העיתונות המקומית בגליל הרבתה לעסוק ב"דיבוק" החדש שאחז בתושבי האזור. רוב הכתבות שסקרו את הסיוף בגליל נכתבו מתוך עמדה "לוקאל-פטריוטית" ברורה ושיקפו את מידת ההתעניינות (והגאווה) הציבורית בנעשה בענף. הירחון צפת עלית, למשל, הקדיש מדור קבוע, שסיקר את פעילות הסיוף בעיר. הירחון העניק למדור את הכותרת "הסייפים שלנו".¹⁶ במרומי הגליל, עיתון מקומי שיצא בחודש ספטמבר 1966, הכריז כי "לאחר אלפיים שנה הגיע ספורט הסייף לצפת".¹⁷ עיתון מקומי אחר דיווח בהרחבה על אליפות ישראל בסיוף שנערכה בצפת בהשתתפות 60 סייפים.¹⁸

בחודש ינואר 1967 יצא הירחון בכותרת גדולה "כי מצפת ייצא סייף". הכתבה תיארה את פעילותן של 13 קבוצות הסיוף שהוקמו בעיר. כתבות שסקרו את משחקי הכדורגל נדחקו לשולי מדור

¹² כרמי אל לביא, 15 ביולי 1966, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

¹³ כרמי אל לביא, 7 בספטמבר 1966, ארכיון פרטי, מכל א' 2.

¹⁴ מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

¹⁵ מפקד משטרת צפת א. ברגמן אל כרמי, 19 במרץ 1967, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

¹⁶ (ללא שם מחבר) (אלול תשכ"ו-תשרי תשכ"ז). הסייפים שלנו. צפת עלית.

¹⁷ (ללא שם מחבר) (ספטמבר 1966). ספרא וסייפא שזורים יחד בצפת. במרומי הגליל, עמ' 15.

¹⁸ (ללא שם מחבר) (דצמבר 1966). הגדולה בהתחרויות הסייף בארץ – נערכה בצפת. צפת עלית.

הספורט.¹⁹ מידע הגליל – שבועון שהופץ ברחבי הגליל, הציב את ענף הסיוף דרך קבע במרכז דיווחי הספורט. עורך מדור הספורט הקדיש יותר ממחצית העמוד לסיוף וגם הפליג בשבחיו:

לא ירחק היום בו נוכל לצאת בהכרזה כי הסיוף הנחית מהלומת נוק'אאוט לענף הפופולארי ביותר הרי הוא הכדורגל (...). הסיוף מסתער בביטחון רב על רוב יישובי הגליל! בארץ מתחילים לראות בגליל כמרכז הסיוף הישראלי.²⁰

יש לציין כי התפתחות ענף הסיוף בצפת עוררה גם את סקרנותה של העיתונות הארצית. כך בישר לקוראיו העיתון מעריב:

"שיגעון" חדש שוטף עתה את צפת וסביבתה – סיוף. הכול דשים בנושא זה, כאילו היו מומחים לו מאז ומעולם. רבים וטובים מגלים עתה לפתע התעניינות במקצוע ספורטיבי אצילי זה, אף שחלק מהם לא שמע מעודו על הסיוף כמקצוע ספורטיבי".²¹

בהזדמנות אחרת הכריז העיתון כי "צפת הופכת למעצמת סיוף".²² העיתונות הארצית עמדה על השינויים הדמוגרפיים שהתחוללו בענף האליטיסטי בעל התדמית האריסטוקרטית. כך, לדוגמה, פרסם חדשות הספורט כתבה שהשתרעה על מחצית העמוד, על אודות סיוף צעיר מהגליל:

הרהרנו לעצמינו: איך אפשר להוציא מיישובי הגליל, המאוכלסים רובם ככולם בעולים חדשים, בהרכב אוכלוסייה המכונה "ישראל השנייה" – אלופים בקנה מידה ארצי, ועוד בענף הסיוף, שבעבר עסקו בו אצילים ואריסטוקרטים? זה נשמע קצת פרדוכסלי, שמכאן, מילדי העולים, יבנה בעתיד הסיוף הישראלי.²³

"גיוסם" של צעירים ולפתיחתם של מועדוני סיוף חדשים בגליל הייתה מתכונת קבועה. כרמי נועד עם ראשי העיר, שכנע אותם בנחיצות הסיוף בעירם מבחינה חינוכית, ערך הופעה של קרבות סיוף בסיועם של סייפי נבחרת, ובו במקום רשם את הצעירים המשולהבים לחוג. בתום ההרשמה עמדה הרשות המקומית בפני המוני ילדים שדרשו ללמוד סיוף. בעוד כרמי העמיד מדריך לרשות העירייה, נדרשה זו לממן את שכרו. העיתון המקומי מידע הגליל תיאר את פתיחתו של מועדון הסיוף בנצרת עלית:

גם נצרת נכנסה, בשעה טובה, למשפחת מועדוני הסיוף בגליל ובארץ. במבצע

¹⁹ (ללא שם מחבר) (ינואר 1967). כי מצפת יצא סיוף. צפת עלית.

²⁰ אילן, ד' (10 בנובמבר 1967). דבר המערכת. מידע הגליל, עמ' 3.

²¹ רהט, מ' (8 באוגוסט 1966). והייתה עיר הספרא – לעיר הסייפא. מעריב.

²² רהט, מ' (16 באוקטובר 1966). צפת נהפכת ל"מעצמת" סיוף. מעריב, עמ' 19.

²³ בוחניק, ד' (24 במאי 1970). אלוף הסיוף מספסופה. חדשות הספורט, עמ' 3.

"כיבוש" מזהיר הצליח השופט מר אמנון כרמי לרכז סביבו בערב אחד ב־2 פעולות נפרדות כאלף (!) כן, אלף בני נוער, שקיבלו בהתלהבות את חברותם במועדוני הסייף בגליל. באולם קולנוע "נורית" בנצרת-עלית כונסו 650 ילדי בתי ספר היסודיים בעיר כדי לשמוע הרצאתו של מר כרמי על תולדות הסייף ומהותו. בפעולה שנייה, באותו יום, כונסו 300 תלמידי בתי הספר התיכוניים בעיר וחזו באמונים לדוגמא של קבוצת סייפים מחזור (...). ימים מספר לאחר המבצע בנצרת נרשמו כבר למעלה מ־100 בני נוער למועדון המקומי.²⁴

עורך מדור הספורט, ד' אבי-אילן, קרא לראשי הספורט בארץ ללמוד מענף הסייף פרק בפיתוח הספורט: "למדו קברניטי הספורט בארץ למיניהם כיצד אפשר לארגן ענף 'מת' ובלתי פופולארי (לשעבר) זה ע"י רצון, דבקות, גישה חינוכית נכונה ועבודת התנדבות". לא כל הרשויות המקומיות ידעו "איך לאכול" את ענף הספורט הבלתי מוכר שהוצע להם. הם חשו כי הקצאת תקציבים ליוזמה שתשואתה אינה מובטחת, מהווה נטל גדול לנוכח מצוקתם הכלכלית. כרמי, לעומתם, סבר שראשיהן אינם רגישים דיים לצרכיה החינוכיים של האוכלוסייה, שכללו, לטעמו, פעילות סייף. הקמת מועדון סייף בחזור הגלילית, לדוגמה, לוותה באין ספור ויכוחים. ראשי היישוב לא הבינו מדוע מכל ענפי הספורט הם מתבקשים לממן דווקא את מועדון הסייף. הסברו של כרמי היה מעשי:

נרד נא כולנו ממרום האולימפוס, נשוטט ברחובות חזור ונסקור מה נעשה לחזור במהלך השנה החולפת עם כל התקציב הנ"ל? במה הועסק הנוער? מה החינוך הספורטיבי שניתן? אני רחוק מלטעון שהסייף טוב מכדורסל או מאתלטיקה. אולם יש עדיף מאין. בענף הסייף יש כאן לפחות כמה משוגעים לדבר שמוכנים לתרום מזמנם ומניסיונם ולהעסיק הנוער בחזור בעשרות ובמאות, ולהקנות לו כללי התנהגות, חינוך בצד אימון הגופני, לגבשו בקבוצות ובמועדונים ולהפעילו ברציפות.²⁵

בעידודו ובסיועו של מפקד משטרת חזור, שהכיר ביתרון הגלום בהעסקתם של צעירים בספורט, שוכנעה לבסוף המועצה המקומית ופתחה מועדון סייף. משרד החינוך ערך באותה עת בעיירה מחקר חברתי שהוגדר כ"הגברת פעילות ספורט וחברה כגורם במניעת עבריינות נוער". המחקר הקיף כמה ענפי ספורט וכלל גם את ענף הסייף, שהפך לחלק חשוב בו. במהלך המחקר, שארך שלוש שנים (1 באפריל 1965 עד 31 במרץ 1968) התברר כי מספר הסייפים היה גדול יחסית למשתתפים בענפים אחרים: בחודש אוקטובר 1966 השתתפו בפעילות הסייף 62 צעירים; בחודש ינואר 1967 – 78; ובחודש אוקטובר 1967 – 70. אחת המסקנות מהמחקר הייתה כי קיים קשר בין הגברת הפעולות בספורט לבין הירידה בעבריינות נוער בחזור.²⁶

²⁴ ספרן, ד' (ספטמבר 1967). 1000 בני נוער – בערב סייף בנצרת. מידע הגליל.

²⁵ כרמי אל חרמון, 1 בספט' 1966, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

²⁶ "הצעה לדו"ח מסכם ראשון על ניסוי בחזור", משרד החינוך והתרבות, רשות הספורט והחינוך הגופני, ארכיון המדינה, תיק 52804/12.

היקף הפעילות בגליל היה אומנם מרשים, אולם העובדה שהפעילות הושתתה על העסקתם של מתנדבים זמניים היוותה נקודת תורפה בתוכנית. חודשי ההמתנה שקדמו לפרוץ מלחמת ששת הימים השרו אווירה מתוחה בציבור הישראלי וציננו את להטם של יוזמי הפרויקט. ב-5 ביוני 1967 פרצה מלחמת ששת הימים. למחרת נהרג בחזית הדרום רכז הסיוף בצפת, יעקב שפסק. תוך שישה ימים עברה מדינת ישראל מתהום הייאוש לפסגת הצהלה. הניצחון במלחמה וכיבוש המקומות הקדושים נחגגו עד שיכרון החושים. המלחמה והניצחון הולידו בקרב יהודי התפוצות תחושות הזדהות לישראל. אלפי מתנדבים נהרו לארץ. מהודעתו בכנסת של ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, בינואר 1968, היה אפשר ללמוד על ממדי התופעה: למן חודש יוני 1967 ועד חודש ינואר 1968 הגיעו לארץ 7,435 איש (הורוביץ, 1969, עמ' 1).

גל המתנדבים (לא כולם יהודים) נשא עמו ארצה גם כמה מאמני סיוף מאנגליה, מפולין, מרומניה, מדרום אפריקה מהולנד, מארצות הברית וממדינות נוספות. לשם העסקתם בהדרכת סיוף נדרש הליך מורכב, שכלל את אישורה של הסוכנות היהודית. זו, שריכזה ומימנה את שהייתם בארץ, לא ששה לסבסד את עלות העסקתם בסיוף דווקא. הבעיה יושבה בהתערבותו של משרד החינוך, שציין בפני הסוכנות את תרומתם לעיירות הפיתוח.²⁷

המאמנים פתחו מועדוני סיוף חדשים ברחבי הגליל ובעיירות פיתוח ברחבי הארץ.²⁸ כששבו המתנדבים למולדותיהם עסקה ועדת הסיוף ללא הרף בניודם של סייפים ותיקים, שהיו מדריכים, ממועדון סיוף אחד למשנהו. הצורך במדריכים קבועים הוליד את הרעיון להקים אקדמיה להכשרת מדריכי סיוף מקרב אוכלוסיית הפריפריה.

האקדמיה לסיוף

לאחר מלחמת ששת הימים שררה אווירה של שותפות גורל ושל אחדות לאומית, שהייתה כר פורה לתוכניות מיוזג חינוכיות במישור הממלכתי (רש וכפיר, 2004, עמ' 40). מערכת החינוך נתפשה כגורם המרכזי והעיקרי שבו "הבעיה העדתית" צריכה להיפתר (לוי, 2005, עמ' 290). ועדת הסיוף הדגישה בפני הגורמים השונים את ההיבט החינוכי שכרוך בלימוד הענף. במשך חודשים ארוכים התלבטה ועדת הסיוף בדבר מקורותיה התקציביים של האקדמיה, מתכונת הלימודים בה ומיקומה הגיאוגרפי. משום שלא יכלה לשאת בעלות הקמתה פנתה הוועדה למשרדי הממשלה השונים בבקשה למימון. שני משרדים ממשלתיים נענו לאתגר והחליטו לשאת במרבית עלות ההקמה של האקדמיה: משרד החינוך ומשרד העבודה. כל משרד התחייב לסכום של 50 אלף ל"י, ובסך הכול 100 אלף ל"י לשנת לימודים. המועצה האזורית "מרום הגליל", שחפצה בהקמתה של האקדמיה בתחומה, התחייבה להקציב 15 אלף ל"י, וכן מבנה ושירותים שונים.²⁹ לשם כך העמידה מצודה עזובה מדגם טיגארט (Tegart), הנמצאת בקרבת המושב שפר.

²⁷ גבעון אל סגפי, 20 בספט' 1967, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

²⁸ בועז גבעון אל סגפי (אגף המתנדבים של הסוכנות היהודית), 20 בספט' 1967; כרמי אל חרמון (רשות הספורט), 8 בספטמבר 1967; כרמי אל לוסטיג (רשות הספורט), 7 באפריל 1968, אוסף כרמי; כרמי אל כהן (רשות הספורט), 22 באפריל 1968; וכן, תכתובת מ' 7 במאי 1968; כרמי אל בן-דוד, 5 במאי 1968; כרמי אל דויטש, 30 באפריל 1968; ריבון, ע' (1970) (תאריך מדויק לא ידוע). אהבתו החדשה של פטר. חדשות הספורט והטוטו, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

²⁹ הראובני, ע' (2 בפברואר 1968). שנים אוזוין ב...אקדמיה לסיוף. מעריב, עמ' 11.

הקמת האקדמיה בשפר

לא כל יום הופכת "ח'רבה" לאקדמיה. המבנה, שהתהדר בכינוי "אקדמיה", שימש מחסה לעדרי צאן מפני הגשם, אתר אימונים של הצבא ומשכן לתימהונים. היה צורך בעבודות שיפוץ יסודיות כדי להסב את חלליו הגדולים לחדרי לימוד ולחדרי מגורים. אף על פי שהמצודה שופצה, עדיין הייתה רחוקה מלספק תנאי מחייה נאותים לחניכי האקדמיה, שלא לדבר על מתן מענה הולם לצרכים הספורטיביים. בחודש מרץ 1968 התייצבו בשפר 31 חניכים לפתיחת שנת הלימודים. מרבית החניכים היו צעירים מזרחיים, תושבי הגליל. יוצא דופן היה אנדריי שפיצר ז"ל, יליד העיר טימישוארה שברומניה. שפיצר החל לסיף בגיל 12, ועלה ארצה בשנת 1964. בהגיעו לארץ הצטרף למועדון הסיוף "מכבי" רמת גן, ועם שחרורו מצה"ל נרשם ללימודים בשפר.³⁰

תוכנית הלימודים הייתה שונה מאוד מתוכנית לימודים באקדמיות לסיוף באירופה. במדינות בעלות מסורת סיוף, כמו צרפת ואיטליה, זכו מאמני סיוף – "מאסטרים" – למעמד מיוחד. משום כך הציבו האקדמיות לסיוף במדינות אלה סף כניסה גבוה, שכלל רמת סיוף נאותה וניסיון רב בתחום. האקדמיה בארץ, לעומת זאת, לא הציבה את הניסיון בסיוף כתנאי קבלה. גישה זו, שהייתה חסרת תקדים, הכתיבה במידה רבה את מתכונת הלימודים. מספר השעות שהוקצו עבור קורס המדריכים היה רב מאוד משום שרוב החניכים היו חסרי ניסיון בסיוף והיה צורך ללמדם תחילה את יסודות הענף, ורק לאחר מכן להכשירם בתור מדריכים.

לפיכך הוחלט כי הקורס יארך כשנה, והחניכים ישתכנו במהלכו בפנימייה. מודל הפנימייה ענה על יעדיו המקצועיים והחינוכיים של הקורס, בהיותו יעיל יותר ממודלים חלופיים (לימודי ערב, לימודים חצי יומיים וכדומה). חיי פנימייה נועדו לנתק את החניך מאורח חייו ולהבטיח את התמסרותו המלאה לתוכני הקורס, בלי שיופרע על ידי שגרת היום-יום. אלא שניתוק החניכים מעולמם המוכר יצר בעיות שלא נצפו מראש. בין החניכים היו גם כמה נשים. המצטיינות ביניהן היו רותי בוחבוט (בנג'ו), שמחה דבוש וניצה רומנו. בוחבוט נולדה בשנת 1951 במרוקו ועלתה לארץ בגיל ארבע. כשעלו הוריה לארץ, הם הופנו לחצור הגלילית. בגיל 14 נחשפה לראשונה לענף הסיוף בעת הופעה שערכו כרמי וכמה סייפי נבחרת במתנ"ס המקומי. בוחבוט הייתה סייפת כשרונית, ותוך זמן קצר מעת שהחלה להתאמן נמנתה עם חברי נבחרת ישראל.³¹

שמחה דבוש נולדה בשנת 1952, שנתיים לאחר שהוריה עלו ארצה מלוב. המשפחה התיישבה במושב בירייה שעל יד צפת. בגיל 15 החלה לסיף לאחר שצפתה בהופעת ראוה שהתקיימה ביישוב. מטעמי מסורת התנגדו הוריה בתוקף לפעילותה בסיוף. הם טענו ש"צורת העמידה ותנועות הגוף בקרב הסיוף אינן מתאימות לנשים". מאבקה של שמחה היה כפול: בבית – מול התנגדות הוריה, ובמסלול הסיוף – מול יריבותיה הסייפות.³²

ניצה רומנו נולדה בשנת 1949, שנה לאחר שהוריה עלו ארצה מלוב. בגיל צעיר עברה משפחתה מעתלית למושב בירייה. רומנו הייתה בין הראשונות להירשם לאימוני הסיוף לאחר שצפתה באחת מהופעות הראווה שהתקיימו במושב הגליל. לאחר השירות הצבאי נרשמו שלוש הצעירות למחזור הראשון של האקדמיה לסיוף בשפר. משפחותיהן לא תמיד קיבלו את בחירתן

³⁰ אנדריי שפיצר, קורות חיים, 16 באוג' 1968, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

³¹ ריאיון עם רותי בוחבוט, 26.1.2011.

³² ריאיון עם שמחה דבוש, 26.1.2011.

של הבנות. החיים מחוץ לבית והלימודים בתחום לא מוכר, כסיוף, לא עלו בקנה אחד עם ערכי המסורת שעליהן התחנכו. ניצה רומנו משחזרת:

הסיוף היה אהבת חיי. אהבה ראשונה. באותה עת למדתי בקורס אחיות מזה 3 חודשים. כשהציע לי המאמן משה חומוט ללמוד בשפר החלטתי לעזוב את קורס האחיות. תחילה לא ידעתי מה לומר לאבא. איך אומר לו שאני עוזבת קורס טוב למען הסיוף – שהיה אהבת חיי. אבי באמת כעס עלי. הוא לא הסכים בשום אופן. היה ריב גדול. לבסוף אחי שכנע אותו. אבי הסכים בתנאי שאשוב כל ערב הביתה בתום הלימודים ואסע בבוקר מוקדם. וכך שנה שלמה. לא ישנתי באקדמיה אפילו לילה אחד.³³

תוכנית הלימודים הייתה עמוסה לעיפה משום שנוסף על הנושאים המקצועיים הוקצו שעות לימוד רבות לנושאים כגון ידיעת הארץ, דברי ימי ישראל, אזרחות, לשון עברית ויהדות.³⁴ שיעורים אלה, שאותם לימדו מורים מן החוץ, ענו על היעד החינוכי שלשמו הוקמה האקדמיה. יש להדגיש כי הכספים הרבים שהוענקו לאקדמיה על ידי הגופים הממלכתיים לא היו מוענקים לה לולא נכללו בתוכנית הלימודים נושאי לימוד אזרחיים. הסיוף, מבחינתם של הגופים הממלכתיים, שימש סוכן להחדרת תוכני הלימוד, ובשום אופן לא עמד כיעד לימודי בפני עצמו. בסך הכול תוכננו כ-2,500 שעות לימוד במשך כעשרה חודשים, שישה ימי לימודים בשבוע, תשע שעות ביום.³⁵ אימוני הסיוף התקיימו בחצר הפנימית הקטנה של המבנה וביער הסמוך לה. ההרצאות ניתנו בחדרי המצודה המקפאיים בחורף והמהבילים בקיץ. כך, בחודש דצמבר, בתום תשעה חודשי לימוד, עמדו לרשות הועדה 31 מדריכים מוסמכים.³⁶

המעבר לבירנית

תנאי המחיה והלימוד הקשים בשפר אילצו את הנהלת האקדמיה לחפש מקום חלופי. בתחילת שנת 1968 ערכו ראש המועצה האזורית "מרום גליל" אלי שלו והשופט כרמי סיור ביישובי הצפון. במהלך הסיור הגיעו לבירנית. השם בירנית ניתן למקום בשל מיקומו האסטרטגי בגבול הצפון. ופירושו מצודה קטנה. הוא לקוח מספר דבה"י ב' פרק יז פסוק יב: "ויהי יהושפט הלך וגדל עד למעלה ויבן ביהודה בירניות וערי מסכנות". נקודת ישוב זו ממוקמת בין קיבוץ סאסא לבין מושב נטועה, ומרוחקת פחות מקילומטר מגבול לבנון. בירנית תוכננה לשמש מרכז כפרי של יישובי האזור במסגרת מבצע סו"ס (סוף-סוף) בשנות ה-60 – פרי הגותו של ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, בעל החזון ליישוב הגליל. יעדה של תוכנית סו"ס היה כפול: קטיעת רצפי התיישבות ערבים בגליל וסגירת הפרצה בגבול הצפון בין חניטה לסאסא (רוזנמן, 1983, עמ' 683-684; מובחר, 1983, עמ' 705).

³³ ריאיון עם ניצה רומנו, 26 בינואר 2011.

³⁴ מעריב, 2 בפברואר 1968, עמ' 11.

³⁵ לעומת 240 שעות לימוד עבור תעודת הדרכה זהה כנדרש בשנת 2018.

³⁶ מעריב, 15 ביולי 1968, עמ' 11.

בחודש אוגוסט 1963 הכריזה ממשלת ישראל בתרועה גדולה על תחילת מפעל ההתיישבות.³⁷ ההתיישבות בבירנית תוכננה מתוך שאיפה לקלוט במקום אלפי בני אדם. היישוב תוכנן לשמש מרכז ל-6,000 תושבים מהאזור. השירותים והמוסדות אמורים היו לספק כ-90 מקומות עבודה לאנשי היישוב באופן מיידי וכ-200 נוספים לאחר חמש שנים.³⁸ עלות הקמתן של בירנית ושל כמה נקודות היאחזות נוספות בסביבתה נאמדה בסכום של 82 מיליון ל"י.³⁹ ב-1 בדצמבר 1964 התקיים טקס העלייה על הקרקע.

ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול, הרמטכ"ל יצחק רבין, יו"ר הדירקטוריון של הקק"ל יעקב צור ונכבדים אחרים נשאו דברים בפני 5,000 תלמידי בתי ספר מהסביבה שהובאו במיוחד לטקס.⁴⁰ הטקס תם, וכעת היה היישוב מוכן ומזומן לקבל את אלפי המתיישבים – ואלה בוששו לבוא. כדי שלא להשאיר את המקום נטוש, הובאו אליו כמה עשרות חיילים מהנח"ל.⁴¹

החיילים שהו ביישוב תקופה קצרה בלבד, ולאחר הסתלקותם הפכה בירנית ליישוב רפאים. עד שנת 1968 לא התגורר איש במקום. בעת ששלו וכרמי ביקרו במקום נגלו לעיניהם מראות קשים של עזובה מוחלטת. באותו מעמד הוצע יישוב רפאים זה על ידי אלי שלו לאמנון כרמי לשמש אכסניה משופרת עבור האקדמיה לסיוף. כרמי, שזיהה את הפוטנציאל הטמון בהצעה זו, סיכם בו במקום עם שלו על העתקתה של האקדמיה לסיוף משפר לבירנית.

ההכנות לקראת פתיחת המחזור השני של האקדמיה (והראשון בבירנית) היו שונות מאלה שקדמו למחזור הראשון, שהתקיים בשפר. גיוס חניכים במספר המצדיק כלכלית את פתיחתו של הקורס, היה משימה קשה. חניכי הקורס נדרשו להתנתק מעיסוקיהם ולהשתכן ביישוב שכוח-אל בקרבת הגבול למשך שמונה חודשים. מסיבה זאת, ומסיבות נוספות שיפורטו להלן, החליטה ועדת הסיוף לכרוך את הכשרתם של החניכים למדריכי סיוף ברכישת מקצוע נוסף. לקראת פתיחתו של הקורס הוציעה ועדת הסיוף לפיקוד הגדנ"ע הכשרה משותפת – של מדריכי סיוף וגדנ"ע.

המטרות החברתיות שאותן הציבה ועדת הסיוף כיעד מרכזי לקורסים עלו בקנה אחד עם מטרותיו של הגדנ"ע. לגדנ"ע הייתה מסורת ארוכה של טיפול בנוער. ענף הסיוף ציפה לצאת נשכר משידוך זה הודות לנדוניה הנדיבה שהביא עמו השותף החדש. מדריך גדנ"ע היה מקצוע מעשי ומוכר, לעומתו "מדריך סיוף" היה משלח יד שעתידי לוט בערפל. מדריכי הגדנ"ע עשויים היו להיות סוכנים יעילים להחדרת הסיוף לבתי הספר משום שבמהלך שיעורי הגדנ"ע יכלו לשלב אימוני סיוף.

הנהלת האקדמיה ציפתה להפיק גם תועלת כלכלית משותפת זו. הגדנ"ע היה שותף מבוסס שעל תקציבו אפשר היה להישען.⁴² 40 אלף ל"י שנוספו לתקציב האקדמיה הודות לקשר עם

³⁷ מעריב, 24 באוגוסט 1964, עמ' 10.

³⁸ אורי אריאב, בירנית, הצעה להקמת מרכז אזורי, אפריל 1966, אצ"מ, S1/3180; מעריב, 1 בדצמבר 1964, עמ' 21.

³⁹ הראובני (16 בפברואר 1965). ע' 70 אלף דונם משנים פניהם. מעריב, עמ' 21.

⁴⁰ טקס העלייה לבירנית, 1 בדצמ' 1964, אצ"מ KKL 5/28918; מ' רהט, "היאחזות בירנית – תשובה להתגרות האויב", מעריב, 2 בדצמבר 1964, עמ' 18.

⁴¹ רענן וייץ אל שר המסחר והתעשייה, "בירנית – מרכז להכשרה מקצועית לנח"ל תעשייתי", אצ"מ, 1-43.952125; יהודה שוסטר אל עודד מטר, "הנהלת המדרשה לנח"ל תעשייתי – בירנית", ארכיון צה"ל 1687/1985.

⁴² ריאיון עם מנהל האקדמיה, חיים לפלר, 7 בנובמבר 2008.

הגדנ"ע שיפרו לאין ערוך את מאזנה התקציבי. כספים נוספים גויסו מהסוכנות היהודית (40 אלף ל"י), מהמועצה האזורית מעלה הגליל (25 אלף ל"י), מהמועצה האזורית מרום הגליל (25 אלף ל"י) ומרשות הספורט (20 אלף ל"י).⁴³ השותפות עם הסיוף קסמה לפיקוד הגדנ"ע בשל ההזדמנות להכשיר מדריכים בקורס שתשתיתו הארגונית כבר נוצקה.

גיוסם של צעירים לקורס המדריכים התבצע בשתי דרכים. ההנהלה פרסמה מודעות בעיתונים, הקוראות למשוחררי צה"ל ולעומדים בפני שחרור לבוא ולהירשם לקורס. תנאי הקבלה כללו: השכלה תיכונית (12 שנות לימוד), ניסיון בהדרכת נוער ודרגת סמל ומעלה בתום השירות.⁴⁴ לנוכח יעדיה החברתיים-אזרחיים של האקדמיה הכישורים ספורטיביים היו משניים, ולכן לא היוו קריטריון בברירת החניכים. ניתנה עדיפות לבוגרי צבא, ובמיוחד למי ששירתו בתור חיילים קרביים. העדפה זו נבעה מהצורך הביטחוני שתבעה ההתיישבות סמוך לגבול ומהרצון לסייע להם לרכוש השכלה ומקצוע עתידי (בפועל הייתה הקלה בתנאי הכניסה לקורס, וכמעט כל מועמד שחפץ בכך, התקבל ברצון ואף זכה בדמי כיס חודשיים).

האקדמיה כללה סגל גדול של מדריכים ביחס למספר החניכים. הסגל כלל: אחות, שני טבחים, שני מדריכי גדנ"ע, שני שומרים, שני מאמני סיוף ומנהל. כל אלה הועסקו במשרה מלאה ואף התגוררו במקום עם משפחותיהם. הסוכנות היהודית, שתמכה בהקמת האקדמיה בבירנית, קידמה בברכה את יישובן של משפחות הסגל במקום. רעיון זה עלה בקנה אחד עם חזונו של פעילי הסיוף ושל מפקדי הגדנ"ע. כדי להגשים את החזון הקימו כל השותפים אגודה. הבולטים מבין 28 מייסדיה היו: מנהל רשות הספורט עשהאל בן דויד, יו"ר ועדת הסיוף אמנון כרמי, ראש המועצה האזורית אלי שלו, סמנכ"ל משרד השיכון שלמה אבני, מזכ"ל תנועת המושבים עוזי פיינרמן והמפקח על הגדנ"ע חיים ויין.⁴⁵

השתתפותם של נציגי הגופים השונים באגודה הייתה חיונית להקמתה של האקדמיה בשל מחויבותם להקצאת תקציבים. ואומנם, תקציבה של האקדמיה בשנתה הראשונה עמד על כרבע מיליון ל"י – סכום אדיר באותם ימים.⁴⁶ התקציבים נועדו לאחזקה שוטפת של האקדמיה, ולא לשיקומו של היישוב הנטוש. בשל כך, אפשר רק לשער מה רבה הייתה תדהמתם של 28 החניכים שהגיעו ביומם הראשון לבירנית, בבוקרו של 8 בדצמבר 1968. מנהל האקדמיה חיים לפלר תיאר את המקום:

כשבאנו לבירנית (...) מצאנו כאן ישוב נטוש ומוזנח (...) המבנים היו הרוסים; הגנראטור מנותץ ומפורק; חסרו חלונות ודלתות, ברזים ומפסיקי חשמל. היה צורך לשפץ הכול (...) שיעורי הסייף המעשיים נערכים במבנה ישן, ששימש מסגריית היאחזות הנח"ל – והמקום בהחלט אינו מתאים לתפקידו.⁴⁷

⁴³ כרמי אל גבעון, 1 באפריל 1969, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁴⁴ התקבלות של מועמד לקורס מדריכים מותנית כיום בהיותו בן 16 ובעל רקע בענף.

⁴⁵ תקנון "האגודה לקידום ולפיתוח המכון להכשרת מדריכי גדנ"ע ספורט וסיוף במרכז הכפרי-האזורי בירנית", אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁴⁶ כרמי אל ענבר, 23 בנובמבר 1968, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁴⁷ דורון, א' (14 במרץ 1969). ללמד בני הגליל סיף. מעריב, עמ' 14-15.

אחד המאמנים של הקורס תיאר בפני כתב העיתון מעריב את קשייו: "לא תאמין, אבל יום אחד נאלצתי לתת כאן שיעור במגפיים, כשבידי האחת מטריה ובשנייה – חרב".⁴⁸ משתמו ימי הכלולות הוכיחה המציאות כי הזיווג של הסיוף עם גדנ"ע לא צלח. שעות ההדרכה היוו סלע מחלוקת יומיומי בין המדריכים. הוויכוחים על חלוקת השעות לא פסקו עד ליומו האחרון של הקורס. תוכניות הלימודים שקבעו את חלוקת השעות שונו חדשות לבקרים. כמה חניכים שנרשמו לקורס בעיקר בזכות הגדנ"ע התלוננו שרוב הזמן הם מבלים באימוני סיוף.⁴⁹ הלימודים בקורס ארכו כשמונה חודשים, וב-18 בחודש יולי נחגג טקס הסיום של מחזור הלימודים השני. פירוק השותפות עם הגדנ"ע "ייבש" את מקור הכספים שהתקבלו הודות לה. בפתח המחזור השלישי, שנקבע לחודש ספטמבר 1969, עמדה האקדמיה בפני גרעון תקציבי. הבעיות התקציביות עוררו את שאלת מיקומה של האקדמיה. מנהל מכון וינגייט, אריה הלוי, ששאף להעביר את האקדמיה לבית הספר למאמנים במכון, פנה לבן-דוד וקבל בפניו על קיומה העצמאי:

האם צודק שכאלו יהיו תנאי הקבלה? האם מוצדק שדווקא בקורס הסייף יזכו החניכים בתנאי תשלום כאלה? האם צודק להשקיע כ־200 אלף ל"י כדי להכשיר כ־20 מדריכים? (שבסופו של דבר יהיו רובם ברמה בינונית). למרות החשיבות של ישיבה על הגבול, האם צודק שדווקא קורס מאמני ספורט יעשה זאת? (הופקדו עליהם ששה שומרים קבועים!). אני ממליץ על בדיקה יסודית של הנושא מהבחינות: מקצועית, כלכלית ו"ציונית".⁵⁰

שאלותיו הנוקבות של הלוי דחקו לראשונה בראשי האקדמיה לספק טיעונים המצדיקים את קיומו של מפעל שאפתני ויקר זה במנותק ממרכז הספורט הלאומי במכון וינגייט. כרמי התבקש על ידי בן-דוד להשיב לטענותיו של הלוי. אציג את עיקר דבריו:

נכון שהקורס עצמו יקר (כ־200,000 ל"י). אך הלוואי וגם ביתר הענפים תוכל הרשות ליזום קורסים שונים שימומנו ב־90% ע"י גופים זרים. הנקודה הציונית, של ישיבה על הגבול, חשובה משתי בחינות: א) בגללה, ורק בגללה, מוענק מימונו המרבי של הקורס. ב) אין זה חטא לכלול גורם זה של ישיבה על הגבול בכלל החישובים.

הוא הציע לאמץ גישה חדשה, "מלמעלה" כדבריו, לפיתוח ענפי ספורט נטולי מסורת בארץ. גישה זו הייתה מקובלת במדינות הגוש הסובייטי, ובמיוחד במזרח גרמניה. על פי גישה זו, ענפי ספורט שרשויות המדינה סברו כי הם עשויים לשרת את האינטרס הלאומי, זכו לפיתוח ולטיפוח מיוחד. ההשקעה בקידומו של ענף ספורט בלתי פופולרי, כסיוף בישראל, הצריך השקעה כספית

⁴⁸ לעיל, הערה 47.

⁴⁹ ברנע, נ' (21 במרץ 1969). עלייתה ונפילתה של בירנית. דבר השבוע, עמ' 24-26.

⁵⁰ הלוי אל בן-דוד, 12 בדצמ' 1969, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

אדירה. כרמי זיהה כי שימוש במושגי מפתח כציונות, כביטחון וכחינוך, עשוי להקנות לו נגישות לתקציבי המדינה. ואכן, בזכות מושגים אלה, ה"מקודשים" בחברה הישראלית, הצליח להקים את האקדמיה ולהפעיל אותה. תנאי הקבלה לקורסים היו מקלים באופן חריג. למעשה, כל מי שהביע עניין בקורס התקבל אליו. ההיבט הספורטיבי־מקצועי כמעט ולא הובא בחשבון. כרמי הסביר זאת כך:

הסיוף הינו 'תינוק' בן 4 שנים. ינסה נא מישהו לגייס כל שנה עשרים מדריכים – לקורס שנתי של טניס, או הרמת משקולות, או היאבקות וכו', ניווכח לדעת עד כמה קשה הדבר. אחד מאמצעי המשיכה היחידים העומדים לרשותנו הוא: תנאי הקבלה המוצעים על ידנו.⁵¹

למרות תשובותיו של כרמי לא היה אפשר להתעלם מהיעדר דיון מעמיק בסוגיות החשובות שאותן העלה הלוי. ייסודה של האקדמיה היה פרי יוזמה ספונטנית של יחידים. ממחזור למחזור נוספו לה גופים ממלכתיים כשותפים, ותקציבה תפח. בה בעת התרבו הוצאותיה. הלוי דחק במשרדי הממשלה להכריע למעשה בשאלה עקרונית, החורגת מתחום הספורט: מהי מדיניות בנוגע להקצאת משאבים לאומיים? האם יש לרכזם במקום אחד בשל החיסכון הכלכלי, או שעל המדינה לפזרם מתוך התחשבות בצרכים לאומיים נוספים.

במילים אחרות, מהו המחיר שאותו תהיה המדינה מוכנה לשלם עבור ההשקעה בפריפריה, הן מבחינה התיישבותית הן מבחינה חברתית וחינוכית? ועוד, האם מוצדק היה לוותר על הכשרה מקצועית בספורט, כפי שרק מכון וינגייט מסוגל היה להעניק, לטובת צרכים אחרים? שאלות אלה, כך נדמה, לא זכו למענה הולם עד עצם היום הזה. מבחינתה של האקדמיה היה במכתבו של הלוי ערעור ממשי על קיומה. השגותיו חלחלו לתודעתם של מנהלי המשרדים השונים ובישרו על קיצו הקרב של מפעל בירנית כעבור שנה.

ב־15 בספטמבר 1970 נפתח המחזור הרביעי של האקדמיה לסיוף. בדומה למחזור הלימודים השני, גם למחזור זה הוסיפו אבות המפעל מקצועות נוספים לתוכנית הלימודים: ג'ודו, קראטה, קליעה וכדוריד. המניעים להוספתם של המקצועות הללו דמו לאלה ששידכו בין הסיוף לבין הגדנ"ע. הכוונה הייתה להגדיל את מספר הגופים הנושאים בנטל הוצאותיו של הקורס ולהקנות מיומנויות נוספות לחניכים, נוסף על הכשרתם למדריכי סיוף. אנדרי שפיצר בן ה־25 מונה למאמן הראשי. כעבור שנתיים היה הוא אחד מ־11 ספורטאים ומאמנים ישראלים שנרצחו באולימפיאדת מינכן.

הנהלת האקדמיה הסתייעה במתנדבים שמוכנים היו לספק שירותים שונים ולהורות בקורס ללא תשלום, וזאת על מנת לחסוך בהוצאות. מנהל האקדמיה, חיים לפלר, נהג להסיע ברכבו הפרטי מורה לאזרחות מנהרייה פעמיים בשבוע כדי להעשיר את השכלתם של החניכים, ואמה של חניכה בקורס הרצתה לחניכים בהתנדבות בנושאי תזונה.⁵² המחזור הרביעי של האקדמיה היה האחרון שהתקיים בבירנית ובגליל בכלל.

⁵¹ כרמי אל בן-דוד, 24 בדצמ' 1969, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁵² ריאיון עם חיים לפלר, 7 בנוב' 2008.

אחרית דבר

במהלך השנים השכילה ועדת הסיוף לגייס כספים למימון האקדמיה מגופים שונים, כך מנעה את תלותה אך ורק באחד מהם. בשל צירוף של כמה אירועים נוצר בשנת 1970 מצב חדש. הסוכנות היהודית חדלה להקצות תקציבים לאקדמיה לסיוף. הסיבות לכך אינן ברורות, אולם ייתכן שהדבר נובע מהעובדה שבין השנים 1969-1974 הופנו מרבית משאבי הפיתוח לאזורים שמעבר ל"קו הירוק" (מובחר, 1983, עמ' 706; צמרת ויבלונקה, 2008, עמ' 11). ללא כספי הסוכנות, שהיוו את חלק הארי בתקציבה של האקדמיה, לא יכלה זו להמשיך ולהתקיים. עשהאל בן-דוד, מנהל רשות הספורט, שהיה ממייסדי האקדמיה והיה קשוב לכל צרכיה, סיים את תפקידו, ואת מקומו תפס יריב אורן, ש"לא ידע את יוסף".

השופט כרמי עבר להתגורר בחיפה לרגל מינויו לכהונת שופט שלום בעכו ואחר כך לשופט מחוזי בחיפה, ומעורבותו בפיתוח הגליל פחתה. גורמים אלה והלחץ הרצוף שהפעיל מכון וינגייט הביאו לסגירתה של האקדמיה כגוף עצמאי. לאחר ארבעה מחזורים עברה האקדמיה להתקיים תחת חסותו של בית הספר למאמנים במכון וינגייט. שלושה קורסים נוספים להכשרת מדריכי סיוף התקיימו בווינגייט במסגרת התוכנית שהתוותה ועדת הסיוף. אופיים של שלושת הקורסים הללו היה שונה מזה של ארבעת הקורסים הקודמים, שהתקיימו בשפר ובבירנית, ואין להתייחס אליהם כאל חוליה נוספת ברצף הקורסים שהתקיימו עד אז.

מאמר זה עסק בניסיון לחנך צעירים ולהעצימם באמצעות הספורט ולהגדיל את היקף הפעילות של הענף. השאלה שעולה ממנו היא – האם הצליח המיזם להגשים את מטרתו הכפולה? כדי לנסות להשיב על השאלה, יש להתבונן בנתונים, שמעידים על תפוצת הסיוף והיקף הפעילות. בשנת 1965, בטרם החלה פעילות הסיוף בגליל, היו פעילים בארץ כ-25 סייפים בלבד שהתאמנו בשלושה מועדונים והודרכו על ידי מאמן אחד.⁵³ שנתיים חלפו מאז החליטה ועדת הסיוף להפוך את הענף לספורט המוני. בשנת 1967 הניבו הפירות הראשונים. בשנה זו גדל המספר לאלף סייפים, שהתאמנו ב-50 מועדונים על ידי חמישה מאמנים. יו"ר הועדה, השופט כרמי, העריך את מספר הסייפים בשנת 1968 ב-1,750.⁵⁴

מדו"ח של ועדת הסיוף לסיכום עונת הפעילות בשנת 1969 עולים הנתונים הבאים: עיתון מעריב נקב במספר של 1,500 סייפים.⁵⁵ ועדת הסיוף דיווחה בשנה זו על פעילותם של 2,000 סייפים.⁵⁶ בחודש פברואר 1969 דיווח כרמי למנהל רשות הספורט עשהאל בן-דוד כי 2,500 איש עוסקים בסיוף בארץ.⁵⁷ יש להניח כי מספר הסייפים נע בין שתי הערכות אלה. ההתאחדות לספורט פרסמה טבלה באספה הכללית שנערכה ב-24 בספטמבר 1969, ממנה עולה כי ענף הסיוף צועד מספרית במקום החמישי מבין ענפי הספורט.⁵⁸ העיתון מעריב ציין כי 1,500 סייפים מתוך כלל

⁵³ ועדת הסיוף התבססה, ככל הנראה, על רישומי ההתאחדות לספורט, משום שממקורות שונים עולה כי מספר זה נמוך ממספר הסייפים שהיה פעיל בתקופה זו.

⁵⁴ כרמי אל ענבר, 27 ביוני 1968, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁵⁵ הראובני, ע' (2 בפברואר 1968). שנים אוזין ב...אקדמיה לסיוף. מעריב, עמ' 11.

⁵⁶ כרמי אל ההתאחדות לספורט, 19 בינו' 1969, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁵⁷ כרמי אל בן-דוד, 28 בפברואר 1969, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁵⁸ שנתון סיוף ישראל לשנת 1969, עמ' 13, אוסף כרמי, תיק שנתונים, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

הפעילים היו בני מושבים בגליל.⁵⁹ פעילות הסיוף הקיפה את היישובים הללו: אביבים, ברעם, אמירים, דובב, דלתון, חצור הגלילית, כפר הנשיא, כפר שמאי, כרם בן זימרה, מירון, מעונה, סאסא, ספסופה, עמיעד, שריד, שזור, פרוד, אמירים, עלמה, שפר, ראש פינה, בירייה, יסוד המעלה, דישון, קריית שמונה, טבריה, נצרת עלית וצפת.

מספר הסייפים בארץ עלה משמעותית בתחילת העשור השלישי לקיומה של המדינה. במכתב ששלח כרמי ליו"ר ועדת הכספים של ההתאחדות לספורט בינואר 1970 הוא ציין כי בארץ פעילים כ-4,000 סייפים, מהם 1,500 רשומים כמתחרים בהתאחדות לספורט.⁶⁰ ידיעון "הפועל" לשנת 1970 ציין כי באלפיפיות "הפועל" השתתפו יותר מ-4,000 סייפים.⁶¹ במקומות אחדים מצוין כי בשנת 1970 העפיל מספר הסייפים בארץ ל-5,000 (!).⁶² נתונים אלה, גם אם יש בהם מידה מסוימת של הגזמה, הרי שאינם מחטיאים בהרבה את המספר האמיתי של הסייפים. כדי להבין את הישגי "המהפכה" שהתחוללה בענף הסיוף מבחינה מספרית, נציין כי בשנת 1970 מנתה אוכלוסיית ישראל מעט מעל שלושה מיליון נפש.⁶³

עלות הפעילות בגליל עלתה מדי שנה ועוררה שאלות באשר להיקף ההשקעה בגליל על חשבון אזורים אחרים. בשנים שקדמו לתוכנית ההתפשטות של הענף הקציבה ההתאחדות לספורט לענף הסיוף 3,000 ל"י בשנת 1963⁶⁴ ו-7,200 בשנת 1964.⁶⁵ סכומים אלה היוו את עיקר התקציב של הענף לשנת הפעילות. התקציבים גדלו והלכו ככל שהתקדם מיזם הסיוף בגליל. קורס אחד של הכשרת מדריכים לסייפים עמד על למעלה מ-100 אלף ל"י (ולעיתים אף כפול). אם נוסיף לסכום זה את עלות הקמתם ותפעולם של המועדונים החדשים ואת התקציב השוטף של הענף לשנת פעילות, הרי שמדובר היה בסכומים גבוהים במיוחד. בהתחשב בסכומים הללו יש לשאול – האם ההשקעה הכלכלית והארגונית האדירה הייתה מוצדקת לנוכח "הרווח" החינוכי? וכן, האם באמת הצליח הסיוף לשקם נוער במצוקה?

יוזמי פעילויות ספורט בשכונות מצוקה טענו כי הספורט אכן יעיל במניעת עבריינות (קלאוס [1], 1982, עמ' 22). טענות אלה נסמכות על דיווחים המצביעים על ירידה בשיעורי עבריינות ביחס ישיר לעלייה בהקצאת משאבים לפעילות ספורט (קלאוס [2], 1982, עמ' 157-158). יש לנהוג בזהירות ביחס לטענות אלה משום שאין דרך לבחון טענה בדבר תהליכים שנמנעו, קרי: שלא התרחשו. לכן אין גם לדעת מה היה עולה בגורלם של כ-5,000 עולים ובני עולים – תושבי הפריפריה, לולא עסקו בסיוף. שאלות אלה מתחדדות לנוכח קטיעתה הפתאומית של התוכנית כולה.

מאמר זה מציע חומר למחשבה בנוגע למבנה הארגוני של גופים אשר מנסים לשנות מציאות חברתית. "במבט לאחור", מודה כרמי, "הייתה מידה גדולה של העזה (...). לא מדובר היה רק

⁵⁹ דורון, א' (14 במרץ 1969). ללמד בני הגליל סיוף. מעריב, עמ' 14-15.

⁶⁰ כרמי אל דבורין, 14 בינואר 1970, אוסף כרמי, מכל א' 2, הארכיון ע"ש נשרי בווינגייט.

⁶¹ ידיעון הפועל לשנת 1970, עמ' 7.

⁶² דר, י' (3 באוגוסט 1970). המוסקטריות מבירנית. דבר, עמ' 9; וילנצ'יק, ש' (7 באוגוסט 1970). סיוף טוב – הכל טוב... חדשות הספורט, עמ' 5.

⁶³ ע"פ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

⁶⁴ אלכסנדרוני, א' (23 ביוני 1963). גרעון של 80 אלף ל"י צפוי בהתאחדות לספורט. מעריב, עמ' 6.

⁶⁵ פז, א' (26 במרץ 1964). 550 אלף ל"י – תקציב ההכנה. לשנה האולימפית. מעריב, עמ' 6.

בהשגתם של תקציבים, מדובר היה בגורל של אנשים – הן של מאמנים והן של חניכים.⁶⁶ מאות צעירים השליכו ייבם ועתידם על קבוצת אנשים קטנה, שבראשה עמד אדם אחד. נקודה זו רלוונטית לענייננו, משום שקטיעתו הפתאומית של הפרויקט מעידה בדיוק על נקודת התורפה שלו. יוזמי הפרויקט סיימו את כהונתם. בהיעדרם לא נמצאו דמויות שיניעו את הגופים השונים ויתאמו ביניהם את השגת התקציבים. תלותם של רבים במספר קטן של יזמים מעלה שאלה בהקשר חברתי רחב יותר: האם יש מקום לעודד יוזמות פרטיות בתחום החברתי ולסייע להן, או שמא עדיף לוותר על קיומן בשל היעדר בסיס ממסדי איתן ארוך טווח?

שאלות אלה עומדות גם כיום במוקד הדיון על תפקידו של "המגזר השלישי" במדינה, קרי, עמותות וארגונים וולונטריים אחרים, הפועלים ללא מטרות רווח. ארגונים המונעים מאידיאולוגיה ללא אינטרס כלכלי, פועלים במרחבים שבהם הממשלה מתקשה לספק את הצרכים של אזרחיה. לעתים קרובות הם מתמחים בתחומי שירות ייחודיים, שאינם באים על סיפוקם בארגונים הממשלתיים והציבוריים.

היחסים המורכבים בין ארגונים וולונטריים לבין מוסדות הממשלה מעלים שאלות רבות. לדוגמה, מה מידת המעורבות של הארגונים והיכן עובר הגבול בינם לבין מוסדות השלטון? פרשנותם של הארגונים לבעיות החברתיות השונות ולפתרונות שהם מציעים, עלולה "להפריע" לפתרונות שמציעה המדינה. האם קבוצות חלשות נידונות לניוון ללא יוזמות מקוריות של אליטות חברתיות בחינוך, באמנות בתרבות ובמדע? האם יוזמות אלה עשויות להיטיב עם קבוצות "מוחלשות", או שמא, בשל היותן מונחתות "מלמעלה", הן עלולות לשמר ואף לחזק את יחסי הכוחות החברתיים הלא-שוויוניים? האם על המדינה לתמוך ביוזמות חברתיות של "משוגעים לדבר", אף על פי שלא תמיד יהיה אפשר לקיים מראש מחקר שדה כדי לחזות את התשואות הנובעות מיוזמות אלה, במיוחד אם הן ראשוניות? פרויקט הסיוף – אם נשא פרי ואם לאו – היה חלק ממארג של יוזמות חברתיות של "משוגעים לדבר".

ואכן, תוכניתה של ועדת הסיוף היוותה מקור השראה עבור גופים שונים. כמה יוזמות למניעת עבריינות באמצעות הספורט ננקטו בקרב נוער שהוגדר כ"מנותק". במסגרת פרויקט סל"ע (ספורט למניעת עבריינות) הוסעו בשנת 1981 למכון וינגייט 150 בני נוער מנתניה – מזרחיים ברובם, פעמיים בשבוע במשך שבעה חודשים לפעילות ספורט יזומה. אף על פי שהמחקר הקיף מספר קטן של משתתפים, הסיקו החוקרים כי השפעת הספורט על אורח חייהם של הצעירים הייתה חיובית וסייעה למנוע עבריינות (משיח ודונקלמן, 1982, עמ' 162-169).

במשך שנתיים (1981-1982) הוכשרו כ-100 צעירים בני 15-17 משכונות מצוקה בירושלים, בחיפה, בקריית מלאכי ובמגדל העמק לשמש מדריכי ספורט כלליים. הצעירים נועדו להיות מנהיגי דור העתיד לפעילות טיפולית וחינוכית עם ילדים ובני נוער בשכונותיהם (קלאוס, 1982). מחקר שבחן את תרומתו של קורס כזה לשיקומם של בני נוער "מנותקים" קבע כי הוא פתח צוהר להשתלבות חברתית לא רק בתחום הספורט (בנולול ורומי, 2002). בנוסף לפעולות מעשיות הפיץ משרד החינוך חוברות הדרכה וניירות עמדה בקרב מורים לחינוך גופני להנחלת ערכים באמצעות הספורט (רסקין, 1974; וייגרטרן, רסקין ולידור, 2001, עמ' 104-113; זוכמן, 2001).

⁶⁶ ריאיון עם אמנון כרמי, 11 בדצמבר 2007.

לסיום אציין את מיזם הסיוף בשכונת הארלם בעיר ניו־יורק, הדומה במטרותיו ובאופיו לזה שנדון במאמר זה. הסייף האולימפי האפרו־אמריקני פיטר ווסטברוק (Westbrook) הקים בשנת 1991 מועדון סיוף בלב שכונת המצוקה הארלם עבור צעירי השכונה. המיזם מושתת על הרעיון של שימוש בסיוף ובתדמיתו האליטיסטית לחינוך ולהעצמת נוער, כפי שתואר במאמר זה. הקרן הציבורית שהקים ווסטברוק מממנת את משכורתם של מאמנים בכירים, את רכישת הציוד לסייפים ואת שיגורם של הצעירים לתחרויות בין־לאומיות. הפרויקט נוחל הצלחה רבה. אלופים אולימפיים, אלופי עולם וזוכי גביעי־עולם חבים לקרן ולמקימה, ווסטברוק, את הישגיהם.⁶⁷

⁶⁷ www.peterwestbrook.org, נדלה בתאריך 27.4.2019.

ביבליוגרפיה

- איילון, ח' (1993). יישוב מגורים, מוצא עדתי וסיכויי תלמידים להשתלב בחינוך העיוני. מגמות, ל"ד(3), 382-401.
- אפרת, א' (2002). אוכלוסיית צפת, בתוך א' שילר וג' ברק (עורכים), צפת ואתריה (עמ' 23-24). ירושלים: אריאל.
- אפרת, א' (2003). תכנון לאומי ופיתוח בישראל בשנות האלפיים. תל אביב: רמות.
- בן פורת, א' (2004). ספורט בחסות תיאוריה סוציולוגית, בתוך ר' לידור (עורך), התנהגות מוטורית היבטים פסיכולוגיים וסוציולוגיים (עמ' 177-211). ירושלים: מאגנס.
- בן פורת, א' (2009). הזירה: תיאוריה, סוציולוגיה וספורט, בתוך י' גילי, ר' לידור וא' בן פורת (עורכים), במגרש המשחקים (עמ' 93-102). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן פורת, א' (2015). Così (non) Fan Tutte. רוח הספורט, 1, 42-23.
- גלעדי, ד', גולן, א' (2001). המערך העירוני ופריסת האוכלוסייה, בתוך ישראל בעשור הראשון, יח' 4 (עמ' 81-143). רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- גלעדי ד', שורץ, מ' (2001). ההתיישבות החקלאית, בתוך ישראל בעשור הראשון, יח' 3 (עמ' 11-40). רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- דר, י', דש, נ' (1991). פערים סוציו-אקונומיים ועדתיים בהישגים לימודיים בחטיבת-הביניים בישראל. מגמות, ל"ג(2), 164-186.
- הורוביץ, ת' (1969). המתנדבים בישראל (בעקבות מלחמת ששת הימים). ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- ויינגרטן, ג', רסקין, ה', לידור, ר' (2001). התמודדות עם תוקפנות ועם אלימות בספורט: טיפוח משחק הוגן והגינות ספורטיבית. בתנועה, ו(1), 104-113.
- זוכמן, א' (2001). הגינות בספורט "ספורט נטו". ירושלים: משרד החינוך.
- זסלבסקי, ד' (1970). סקר רמת הפיתוח צפת. תל אביב: משרד השיכון ומשרד הפנים.
- יאור, ר', שדה, ש' (2011). פסיכולוגיה בספורט והקשרה לביצוע מיטבי (עמ' 20-23). משרד החינוך ומכון וינגייט.
- יער, א', הילר, א' (1977). כושר הקליטה של ערי פיתוח וישובים עירוניים אחרים בישראל – מאפיינים מבניים ומצרפיים. ירושלים: משרד הקליטה.
- יפתחאל, א' (2005). קולות במלכוד – ערי פיתוח בין מצוקה וקולוניאליזם, בתוך ג' אבוטבול, ל' גרינברג ופ' מוצפי-האלר (עורכים), קולות מזרחיים לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית (עמ' 371-385). תל אביב: מסדה.
- כהן, א' (1966). בעיות של עיירות פיתוח ושיכונים עירוניים. רבעון לכלכלה, 49-50, 117-131.
- כרמי, א' (2013). ספורט בהגירה. תל אביב: רסלינג.
- כרמי, א' (2013). סייפים לא נחמדים. סוגיות חברתיות בישראל, 15, 6-27.
- לוי, ג' (2006). חינוך, בתוך א' רם ונ' ברקוביץ' (עורכים), אי/שוויון (עמ' 181-188). באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.
- לוי, ג', ספרטא, י' (2005). היסטוריה חברתית וחינוך קדם-מקצועי בישראל, בתוך ג' אבוטבול, ל' גרינברג, פ' מוצפי-האלר (עורכים), קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית (עמ' 318-332). תל אביב: מסדה.

לידור, ר' (2009). הילכו שניים יחד? ספורט וחינוך, בתוך י' גלילי, ר' לידור וא' בן פורת (עורכים), במגרש המשחקים (עמ' 389-401). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

מובחר, א' (1983). ההתיישבות הכפרית בגליל ההררי בשנים 1967-1977, בתוך א' שמואלי, א' סופר, נ' קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, ב' (עמ' 705-716). חיפה: משרד הביטחון ואוניברסיטת חיפה.

מחט-שמיר, מ', סורדו, מ', קסטלר-פלג, מ' (2015). "במגרש הבית": מניעת אלימות של בוגרים באמצעות משחק הקט-רגל ועבודה קבוצתית. חברה ורווחה, ל"ה(4), 563-580.

משיח, א', דונקלמן, נ' (1982). פרויקט סל"ע – ספורט למניעת עבריינות, בתוך א' גרון, א' משיח (עורכים) דו"ח הכנס הארצי הראשון בתחום הפסיכולוגיה והסוציולוגיה של הספורט והחינוך הגופני (עמ' 162-169). נתניה: מכון וינגייט.

פורמן, ב' (2008). ההתאגדות לתרבות גופנית "הפועל" והקורסים להכשרת מדריכי ספורט מקרב העולים בשנים ראשונות לקום המדינה. מורשת ישראל, 5, 176-159.

פייגין, נ' (2004). חיברות באמצעות ספורט, בתוך ר' לידור (עורך), התנהגות מוטורית היבטים פסיכולוגיים וסוציולוגיים (עמ' 147-176). ירושלים: מאגנס.

פייגין, נ', טלמור, ר', איתן, א' (2010). "לך לשחק כדורגל במקום להיכנס לצרות!": האם תלמידים העוסקים בספורט תחרותי הם פחות אלימים מתלמידים אחרים? מגמות, מ"ו(4), 477-499.

פרס, י', הלר, א' (1975). דפוסי עיור והתערות בגליל. ירושלים: משרד התכנון והבינוי.

צמרת, צ' (2008). החינוך בעשור השלישי, בתוך צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור השלישי תשכ"ח – תשל"ח (עמ' 69-85). ירושלים: יד בן צבי.

צמרת, צ', יבלונקה, ח' (2008). העשור השלישי: עשור של תפניות משמעותיות, בתוך צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור השלישי תשכ"ח – תשל"ח (עמ' 7-20). ירושלים: יד בן צבי.

קימרלינג, ב' (1999). מדינה, הגירה והיווצרותה של הגמוניה (1948-1951). סוציולוגיה ישראלית, ב'1(1), 167-208.

קלאוס, ק' (1982). ספורט ומניעת עבריינות, בתוך א' גרון (עורכת), הכנס הארצי לפסיכולוגיה ולסוציולוגיה של הספורט (עמ' 155-157). נתניה: מכון וינגייט.

קלאוס, ע' (1982). ספורט ושיקום חברתי: מפגש (3), 18-23.

רוזנמן, א' (1983). בעיות בהתיישבות הכפרית ההררית היהודית בגליל ב-30 השנים האחרונות, בתוך א' שמואלי, א' סופר, נ' קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, ב' (עמ' 683-704). חיפה: חברה למחקר מדעי שימושי אוניברסיטת חיפה ומשרד הביטחון.

רסקין, ה' (1974). הגינות ספורטיבית. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

רש, נ', כפיר, ד' (2004). מיזוג חינוכי בישראל: שלושים שנים של מדיניות הססנית בצל אידיאולוגיה משתנה. מגמות, 43(1), 33-63.

שגב, ש' (1984). מבצע "יכין": עלייתם החשאית של יהודי מרוקו לישראל. תל אביב: משרד הביטחון.

שור, נ' (1983). תולדות צפת. תל אביב: עם עובד, דביר.

שחר, א', שטוק, ת', אפלבוים, ש' (1960). מעמדה האזורי של צפת, ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, 250-260.

שילר, א' (2002). מבוא, בתוך א' שילר וג' ברק (עורכים), צפת ואתריה (עמ' 11-12). ירושלים: אריאל.
שמידע, מ' (1987). בין שוויון למצוינות, רפורמה בחינוך ובית הספר ומקיף. ירושלים: אוניברסיטת בר-אילן.

- Bushman, B. J. (2002). Does venting anger feed or extinguish the flame? Catharsis ruminant, distraction, anger, and aggressive responding. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 724-730.
- DeWachter, F. (1987). Education for peace in sports education, in: J. W. Molloy, Jr., R. C. Adams (eds.), *The spirit of sport: Essays about sport and values* (pp. 17-29). Bristol: Wyndham Hall Press.
- Horne, J., Tomlinson, A., Whannel, G. (1999). *Understanding sport: An introduction to the sociological and cultural analysis of sport*. London and New York: Anchor Press.
- Hollowchak, M. A. (2003). Aggression, gender and sport. *Journal of Social Philosophy*, 34(3), 387-399.
- Jarvis, M. (1999). *Sport psychology*. London: Routledge.
- Laker, A. (2002). Culture, education and sport, in A. Laker (ed.), *The sociology of sport and physical education* (pp. 1-14). London and New York: Routledge.
- Lorentz, K. (1966). *On aggression*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Lumer, C. (1995). Rules and moral norms in sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 30(3-4), 263-280.
- Mayer, P. Y. (2004). *Jews and the Olympic games*. London and Portland: Vallentine Mitchell.
- Parry, J. (1998). Violence and aggression in contemporary sport, in: S. McNamee and J. Parry (eds.) *Ethics and sport* (pp. 205-224). London: E&F Spon.
- Phillips, J. C. (1993). *Sociology of sport*. Boston: Allyn and Bacon.
- Sipes, R. G. (1993). Sports as a control for aggression, in: D. S. Eitzen (ed.) *Sport in contemporary society* (pp. 78-84). St. Martin's Press, New York.
- Stoll, S. K., Reall, M. J., Bailey, J. J. (1998). Moral reasoning on hold during a competitive game. *Journal of Business Ethics*, 17, 1205-1210.
- Walseth, K. (2006). Sport and belonging. *International Review for the Sociology of Sport*, 41(3-4), 447-464.
- Walseth, K. (2008). Bridging and bonding social capital in sport — Experiences of young women with an immigrant background. *Sport, Education and Society*, 13(1), 1-17.